

УДК 341.4

DOI <https://doi.org/10.32836/2521-6473.2022-1.13>**Нуруллаєв Ількін Садагат огли**

доктор юридичних наук, професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства факультету міжнародних відносин Національного авіаційного університету

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МЕХАНІЗМУ СТЯГНЕННЯ НЕОБГРУНТОВАНИХ АКТИВІВ ПОВ'ЯЗАНИХ ФІЗИЧНИХ ТА ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ЯК ВИДУ ЦИВІЛЬНОЇ КОНФІСКАЦІЇ ТА ЙОГО МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ

В статті досліджене питання стану правового регулювання механізму стягнення необгрунтованих активів пов'язаних фізичних та юридичних осіб як окремого виду цивільної конфіскації та його міжнародно-правових засад. На основі аналізу праць вчених різних галузей правової науки, які вивчали правовий феномен цивільної конфіскації, з'ясовано брак досліджень правових засад його механізму застосування цивільної конфіскації до активів пов'язаних фізичних та юридичних осіб із особою, уповноваженою на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування. Проаналізовано усталені в міжнародному праві засади та правові межі застосування конфіскації без засудження до осіб, які володіють активами, пов'язані особами, які вчинили злочин корупційного характеру, в сфері відмивання коштів чи інший злочин міжнародного характеру, практику ЄСПЛ щодо визнання допустимості та відповідності Протоколу 1 до Конвенції Ради Європи про захист прав людини та основоположних свобод. З'ясовано взаємодію положень статті 100 Кримінального процесуального кодексу України та статті 290 Цивільного процесуального кодексу України в частині застосування стягнення необгрунтованих активів як окремого виду цивільної конфіскації до пов'язаних фізичних та юридичних осіб. З'ясовано, що цивільну конфіскацію можна розглядати як спосіб примусового вилучення та припинення прав власності (інших майнових прав) в особи, засудженої за певний злочин, без такого засудження у випадках передбачених законодавством, а також у пов'язаних з нею фізичних та юридичних осіб, у державну власність майна (активів, доходів), яке не стало предметом конфіскації і спеціальної конфіскації, ініційованих у межах кримінального провадження, та реалізованих відповідно до вироку, і щодо якого не доведено законності підстав (джерел) його набуття – “необгрунтованих активів”. Стягнення необгрунтованих активів пов'язаних фізичних та юридичних осіб є формою прояву розширеної цивільної конфіскації, що накладається в судовому порядку поза межами кримінального провадження, із застосуванням принципу змальності сторін, за якого обгрунтування позову та доведення “пов'язаності” фізичної та/або юридичної особи з особою, уповноваженою на здійснення функцій держави чи місцевого самоврядування покладається на позивача – прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (в окремих випадках – прокурора Генеральної прокуратури України, який подає позов за дорученням Генерального прокурора), а тягар доведення законності активів покладено на таких фізичних/юридичних осіб. Однак, є відмінність в колі осіб, які визнаються пов'язаними: у кримінальному процесі – юридичні особи, а в цивільному – фізичні та юридичні особи. А тому з'акцентовано на необхідності дослідження питання збалансованості такого підходу законодавця до кола суб'єктів, які визнаються пов'язаними, та володіють необгрунтованими активами, що одержані в результаті незаконного збагачення.

Ключові слова: цивільна конфіскація; стягнення необгрунтованих активів; пов'язані особи

Nurullaiev Ilkin Sadahat oglu. Legal regulation of the mechanism of recovery of unrecorded assets of related individuals and legal entities as a type of civil confiscation and its international legal principles

The article examines the state of legal regulation of the mechanism of recovery of unrecorded assets of related individuals and legal entities as a separate type of civil confiscation and its international legal principles. Based on the analysis of the contributions of scientists of various law branches, who dealt with the legal phenomenon of civil confiscation, the lack of research on the legal principles of its mechanism of applying civil confiscation to the assets of individuals and legal entities connected to a person authorized to perform the functions of the state or local self-government was found out. The international fundamentals and legal limits of applying confiscation without conviction to persons who own assets, are related to persons who have committed a crime of a corruption nature, in the field of money laundering, or other crime of an international nature, and the ECtHR practice of recognizing the admissibility and compliance with Protocol 1 to the Council of Europe Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms are analyzed. The interrelation of the provisions of Article 100 of the Criminal Procedure Code of Ukraine and Article 290 of the Civil Procedure Code of Ukraine regarding the application of the recovery of unrecorded assets as a separate type of civil confiscation to related individuals and legal entities was clarified. The author established that civil confiscation can be considered as a method of forced seizure and termination of property rights (other property rights) from a person convicted of a particular crime, without such a conviction in cases stipulated by law, as well as from related individuals and legal entities into the state property (assets, income) which did not become the subject of confiscation and special confiscation, initiated within criminal proceedings and implemented under the sentence, and towards which the legality of the grounds (sources) for its acquisition – “unrecorded assets” – is not proved. The recovery of unrecorded assets of related

© Нуруллаєв Ількін Садагат огли, 2022

individuals and legal entities is a form of manifestation of extended civil confiscation, which is imposed by litigation outside the criminal proceedings, with the application of the principle of fairness of the parties, under which the justification of the claim and proof of the “connection” of the individual and/or legal entity with the person authorized to exercise the functions of the state or local self-government rests with the plaintiff – the prosecutor of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor’s Office (in some cases – the prosecutor of the Prosecutor General’s Office of Ukraine, who files a claim on behalf of the Prosecutor General), and the burden of proving the legality of assets is incumbent upon such individuals/legal entities. However, there is a difference in the circle of persons recognized as related: in the criminal process – legal entities, and in the civil – individuals and legal entities. Therefore, the need to explore the issue of balancing the legislator’s approach to a range of entities that are recognized as related and own unrecorded assets as a result of illegal enrichment is emphasized.

Key words: civil confiscation; recovery of unrecorded assets; related persons

Світовий досвід свідчить, що одним із дієвих механізмів запобігання та протидії корупції та іншим злочинам міжнародного характеру, що призводять до незаконного збагачення, є так звана цивільна конфіскація, яка застосовується без засудження та поза межами кримінального переслідування. Цей інститут почав розвиватися в Україні досить бурхливо особливо із прийняттям законів України «Про санкції» від 14 серпня 2014 року № 1644-VII та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів» від 31 жовтня 2019 року № 263-IX. Попри те, що в тексті цих законів йдеться про стягнення необґрунтованих активів, назва другого закону, яким внесено зміни до Цивільного процесуального кодексу України, говорить сама про себе – йдеться про цивільну конфіскацію.

Цивільна конфіскація (стягнення необґрунтованих активів) є правовим інститутом, що перебуває в стані становлення, та є предметом дослідження вчених різних галузей правової науки, серед яких відзначимо передусім Л. Андрущенко, О. Антонюка, І. Аржанову, Н. М. Ахтирську, М. Білінську, В. Бобрика, А. Вілсона, К. Карпову, О. Колотила, О. Костенка, С. Кочарян, В. Литвиненко, А. Музику, О. Навальневу, В. Навроцького, А. Осадько, М. Сімонато, Н. Філатову, Е. Фрішмана, М. Хавронюка, С. Хантінгтона, С. Яценка, Н. Якимчук й інших. Однак наразі відсутні дослідження правових засад механізму цивільної конфіскації, якщо вона застосовується до активів пов’язаних осіб із особою, уповноваженою на виконання функції держави чи місцевого самоврядування, і напрямів його вдосконалення з огляду на усталені в міжнародному праві засади.

Метою статті є аналіз та розкриття стану правового регулювання механізму стягнення необґрунтованих активів пов’язаних фізичних та юридичних осіб як окремого виду цивільної конфіскації та його міжнародно-правових засад.

Виклад основного матеріалу. Конфіскація активів зазвичай означає безповоротну втрату власності внаслідок недодержання закону [1]. В державах світу поділяють види конфіскації загалом на дві групи (типи): 1) конфіскацію в кримінально-правовому порядку, що є заходом покарання, кримінальної відповідальності, що накладається відповідно до вироку на особу, яка вчинила злочин, 2) конфіскацію в цивільно-правовому порядку (цивільну конфіскацію), що призначена для вилучення (стягнення) майна, що використовується чи набуто з порушенням закону. Процедури їх застосування відрізняються, проте результат єдиний – перехід титульних та майнових права до держави.

Цивільна конфіскація є заходом примусу, що застосовується до активів суб’єкта, що ними володіє необґрунтовано (незаконно), поза межами кримінального провадження.

«Цивільна конфіскація» майна (необґрунтованих активів) може бути застосована як до особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, так і до пов’язаних з нею інших фізичних чи юридичних осіб. Вона застосовується, зокрема до пов’язаних осіб, якщо, як зазначає А. Осадько, майно знаходиться у них законно, але «вони обізнані про незаконне походження речі або свідомо ігнорують цей факт» [3, с. 63].

Конфіскацію у кримінальному судочинстві не можна застосовувати для вилучення майна в добросовісного набувача, проте в разі застосування цивільної конфіскації майно вилучається, навіть незважаючи на сумнівність його придбання [3, с. 63]

Цивільна конфіскація є речовою і її застосування можливе без засудження особи за вчинення злочину, оскільки «переслідується не особа, а відповідне майно» [4, с. 84]

Цивільна конфіскація виникла в часи розвитку римського права і на сьогодні запроваджена в різноманітніших формах в законодавстві ряду держав, серед яких Австралія, Велика Британія, Грузія, Ізраїль, Ірландія, Італія, Канада, Ліхтинштейн, Литва, Нідерланди, Норвегія, Південно-Африканська Республіка, Румунія, Словенія, США, Таїланд, Фіджі, Філіппіни, Швейцарія та ряд інших.

В багатьох державах допускається конфіскація активів, що належать чи знаходилися у віданні (у власності чи управлінні) третіх сторін, навіть якщо основний порушник не підконтрольний третій стороні і діє в її інтересах лише на фактичній основі чи без законних підстав. В деяких юрисдикціях немає необхідності доказувати, що третя сторона одержала вигоду з правопорушення [2, с. 67].

На європейському та міжнародному рівні передбачається відповідальність пов’язаних юридичних та фізичних осіб не лише як можливість, а як явний обов’язковий стандарт.

Так, в ч. 1 ст. 31 Конвенції ООН проти корупції передбачено, що «Кожна Держава-учасниця вживає, максимальною мірою, можливою в рамках її внутрішньої правової системи, таких заходів, які можуть бути необхідними для забезпечення можливої конфіскації: а) доходів від злочинів, що визначені цією Конвенцією, або майна, вартість якого відповідає вартості таких доходів; б) майна, обладнання та інших засобів, які використовувались або призначалися для використання під час вчинення злочинів, що визначені цією Конвенцією». В ч. 4 ст. 31 цієї Конвенції передбачено, що «якщо такі доходи від злочинів були перетворені, частково або повністю, в інше майно, заходи, зазначені в цій статті, застосовуються до такого майна», а в ч. 6 закріплено, що «до прибутку або інших вигод, які одержані від доходів, здобутих злочинним шляхом, від майна, в яке були перетворені такі доходи, або від майна, до якого були долучені такі доходи, також застосовуються заходи, зазначені в цій статті, так само й такою самою мірою, як і до доходів, що здобуті злочинним шляхом» [5]. Відповідно до ст. 54 Конвенції кожна Держава – учасниця з метою надання взаємної правової допомоги відповідно до статті 55 цієї Конвенції щодо майна, придбаного в результаті вчинення будь-якого зі злочинів, визначених цією Конвенцією, або використаного під час вчинення злочинів, відповідно до свого внутрішнього права: <...> с) розглядає питання про вжиття таких заходів, які можуть бути необхідними, щоб створити можливість для конфіскації такого майна без винесення вироку в рамках кримінального провадження у справах, якщо злочинець не може бути підданий переслідуванню з причини смерті, переховування або відсутності чи в інших відповідних випадках».

Навіть в конвенціях, що не передбачають відповідальність за порушення в сфері корупції, також установлюються засади відповідальності пов'язаних фізичних та юридичних осіб за злочини, в результаті чого застосовується конфіскація як остаточне позбавлення майна, зокрема йдеться про:

1) Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, 2000 року., в ч. 1 ст. 12 якої передбачено, що «держави-учасниці вживають, у максимальному ступені, можливою в межах їхніх внутрішніх правових систем, таких заходів, які можуть знадобитися для забезпечення можливості конфіскації: а) доходів від злочинів, що охоплюються цією Конвенцією, або майна, вартість якого відповідає вартості таких доходів; б) майна, устаткування або інших засобів, які використовувались або призначалися для використання при вчиненні злочинів, що охоплюються цією Конвенцією», а в ч. 5 ст. 12 передбачено, що «до прибутку або інших вигод, отриманих від доходів від злочинів, до майна, в яке були перетворені доходи від злочинів, або до майна, до якого були залучені доходи від злочинів, також вживаються заходи, зазначені у цій статті, у такий же спосіб і в тій мірі, як і щодо доходів від злочинів» (ст. 12)». Стаття ж 10 вказаної Конвенції передбачає, що «за умови дотримання правових принципів Держави-учасниці відповідальність юридичних осіб може бути кримінальною, цивільно-правовою або адміністративною. Покладання такої відповідальності не завдає шкоди кримінальній відповідальності фізичних осіб, які вчинили злочини» [6];

2) Конвенцію Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму, 2005 року (статті 1, 2, 3, 5, 9 та інші), в якій, зокрема йдеться і про конфіскацію «перетвореного майна» та «конвенторваних доходів». Так, в ч. 3 ст. 9 Конвенції закріплено, що кожна сторона «може вживати таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання злочинними відповідно до її внутрішнього законодавства всіх або деяких з діянь, зазначених у пункті 1 цієї статті, в одному з наведених нижче випадків чи в обох, коли правопорушник: а) підозрював, що майно є доходом; б) повинен був припустити, що майно є доходом [7]. У ч. 4 ст. 3 зазначеної Конвенції визначено також, що «кожна Сторона вживає таких законодавчих або інших заходів, які можуть бути необхідними для того, щоб **вимагати від правопорушника**, стосовно серйозних злочинів або злочинів, визначених національним законодавством, **докази походження підозрілих доходів** або іншого майна, яке підлягає конфіскації, настільки, наскільки така вимога відповідає принципам її національного законодавства» [7].

Отже, на міжнародному та регіональному рівні закладено засади застосування конфіскації до майна (активів) пов'язаних осіб, проте в разі притягнення уповноваженої особи на здійснення функцій держави чи місцевого самоврядування чи іншого корупційного злочину чи злочину, пов'язаного з відмиванням коштів, до кримінальної відповідальності.

Рамковим рішенням Ради ЄС 2005/212/ЮВС від 24 лютого 2005 року про конфіскацію доходів, засобів і власності, одержаних злочинним шляхом, передбачено, що для «позбавлення правопорушника відповідної власності держави-члени можуть застосовувати інші *процедури, ніж кримінальні*» (ч. 4 ст. 3), зокрема і в разі вчинення податкових злочинів (ст. 2) [8]. В свою чергу в Директиві ЄС 2014/42/EU про замороження і конфіскацію засобів здійснення злочинів і доходів, набутих злочинним шляхом, передбачає здійснення розширеної конфіскації, конфіскації без судового рішення, проведення конфіскації майна третіх сторін, а також замороження активів без постанови суду [9].

Відповідно до ч. 5 ст. 41 Конституції України конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом [10]. Отже ключовим моментом та конституційною вимогою є наявність судового рішення, але не виключно вироку.

Однак, відповідно до ст. 1 Протоколу 1 Конвенції Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод втручання держави у право власності: 1) не повинно бути свавільним; 2) має бути зведеним

до мінімально необхідного для задоволення суспільних інтересів обсягу; 3) з дотриманням вимог законності та справедливого балансу між засобами і метою втручання [11].

ЄСПЛ дотримується позиції, що цивільна конфіскація (конфіскація активів поза кримінальним провадженням) є такою, що не суперечить презумпції невинуватості, не порушує майнові права та заборони покарання без закону, що впливає з його рішень у справах «М. проти Італії», «Оторіно проти Італії», «Аркурі проти Італії», «Рієла та інші проти Італії», «Батлер проти Сполученого Королівства», «Уолш проти Сполученого Королівства», «Гогітідзе та інші проти Грузії» [12].

Стягнення в дохід держави необґрунтованих активів є інститутом цивільного процесуального права, що об'єднує охоронні норми права, що мають імперативний характер, а сам механізм є різновидом цивільної конфіскації, закріпленим в національному законодавстві України. На сьогодні діють правові положення, запроваджені Законом України № 263-IX від 31.10.2019 [13], якими було внесено зміни до Цивільного процесуального кодексу України [14] та закріплено павовий інститут цивільної конфіскації необґрунтованих активів без обвинувального вироку суду.

Застосування конфіскації відбувається не лише до активів особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а й на підставі ч. 4 ст. 290 ЦПК України «до іншої фізичної чи юридичної особи» в тому разі, якщо вона «набула у власність такі активи за дорученням особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, або якщо особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, може прямо чи опосередковано вчиняти щодо таких активів дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження ними» [14].

Справи про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави належать до юрисдикції та, відповідно, розглядаються Вищим антикорупційним судом (ч. 4 ст. 23 ЦПК України), однак, відповідно до ч. 3 ст. 26 ЦПК України у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, у яких відповідачем є суддя чи працівник апарату Вищого антикорупційного суду, таке провадження у першій інстанції здійснює місцевий суд, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться Вищий антикорупційний суд [14]. Сам позов (позовна заява) подається прокурором Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, а в окремих випадках – прокурором Генеральної прокуратури України, який подає позов за дорученням Генерального прокурора, які здійснюють представництво інтересів держави в суді (ч. 1 ст. 290 ЦПК України) [14]. Відповідачем(ами) відповідно до ч. 4 ст. 290 ЦПК України у таких справах виступає (ють) особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, яка набула у власність необґрунтовані активи та/або інші пов'язані фізичні чи юридичні особи. Такі справи не можуть бути розглянуті в порядку спрощеного позовного провадження (п. 4 ч. 4 ст. 274 ЦПК України) [14]. Окрім того, відповідно до ч. 1 ст. 57 ЦПК України, між позивачем та відповідачем (відповідачами) не може бути укладено мирову угоду в силу того, що прокурор звертається до суду в інтересах іншої особи – держави.

Питання доведення необґрунтованості активів врегульоване наступним чином. Відповідно до ч. 4 ст. 56 ЦПК України прокурор, який звертається до суду в інтересах держави, в позовній заяві «обґрунтовує, в чому полягає порушення інтересів держави, необхідність їх захисту, визначені законом підстави для звернення до суду прокурора, а також зазначає орган, уповноважений державою здійснювати відповідні функції у спірних правовідносинах» [14]. Якщо в позовній заяві відсутні підстави для звернення прокурора до суду в інтересах держави або для звернення до суду особи, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи, така заява відповідно до ч. 4 ст. 185 ЦПК України повертається. Окрім цього, в пп. 4 п. 2 ч. 8 ст. 290 ЦПК України закріплено обов'язок позивача довести пов'язаність між особою, уповноваженою на виконання функцій держави та місцевого самоврядування, та іншою фізичною чи юридичною особою, якій належить майно, зокрема передбачено обов'язок доведення, «що таке набуття було здійснено за дорученням особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, або що особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, може прямо чи опосередковано вчиняти щодо таких активів дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження ними» [14].

Однак доведення законності активів покладається на відповідачів. Так, в ч. 1 ст. 291 ЦПК України закріплено, що «суд визнає необґрунтованими активи, якщо судом на підставі поданих доказів не встановлено, що активи або грошові кошти, необхідні для придбання активів, щодо яких поданий позов про визнання їх необґрунтованими, були набуті за рахунок законних доходів» [14]. Отже, презумція невинуватості у випадку подання цивільного позову не діє, доказування законності активів (доходів) покладене на відповідача. При цьому зазначимо, що відповідно до абз. 2 ч. 2 ст. 81 ЦПК України «у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави позивач зобов'язаний навести у позові фактичні дані, які підтверджують зв'язок активів з особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та їх необґрунтованість, тобто наявність визначеної частиною другою статті 290 цього Кодексу різниці між вартістю таких активів та законними доходами такої особи. У разі визнання судом достатньої доведеності зазначених фактів на підставі поданих позивачем доказів спростування необґрунтованості активів покладається на відповідача» [14].

Також додамо, що у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави згідно з ч. 4 ст. 89 ЦПК України «суд виносить рішення на користь тієї сторони, сукупність доказів якої є більш переконливою порівняно з сукупністю доказів іншої сторони» [14].

Таким чином, особливістю правового регулювання цивільної конфіскації в Україні є те, що у нормі процесуального (а не матеріального) права закріплена, як зазначає А. Осадько, «презупція необґрунтованості активів: суд визнає необґрунтованими активи, якщо на підставі поданих доказів не встановлено, що активи або грошові кошти, необхідні для придбання активів, щодо яких поданий позов про визнання їх необґрунтованими, були набуті на законній підставі» [3, с. 63].

Позов може бути забезпечений шляхом накладення арешту на активи, які є предметом спору, чи інші активи відповідача, які відповідають їх вартості, у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави (п. 1-1 ч.1 ст. 150 ЦПКУ) [14]. Однак законодавець встановив умови прийняття такого рішення судом, зокрема в ч. 3 ст. 151 ЦПК України встановлено, що «у заяві про забезпечення позову шляхом накладення арешту на активи, які є предметом спору у справі про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, мають бути наведені у достатньому обсязі дані, які дають змогу вважати активи необґрунтованими, а у заяві про забезпечення позову шляхом накладення арешту на інші активи відповідача, які відповідають вартості активів, які є предметом спору, – також обґрунтування неможливості накладення арешту саме на оспорювані активи. Якщо у такій заяві про забезпечення позову порушується питання про її розгляд без повідомлення відповідача, у ній також має бути наведено належне обґрунтування такої необхідності» [14].

Цивільна конфіскація може бути застосована до активів, види яких визначені в п. 1 ч. 8 ст. 290 та ч. 3 ст. 292 ЦПК України: 1) «якщо різниця між їх вартістю і законними доходами особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування у п'ятсот і більше разів перевищує розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на день набрання чинності зазначеним Законом, але не перевищує межу, встановлену статтею 368-5 Кримінального кодексу України» (абз. 1 ч. 2 ст. 290 ЦПК України); 2) «якщо різниця між їх вартістю і законними доходами особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у п'ятсот і більше разів перевищує розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на день набрання чинності зазначеним Законом, а кримінальне провадження за ст. 368-5 Кримінального кодексу України, предметом злочину в якому були ці активи, закрите на підставі пунктів 3, 4, 5, 8, 10 частини першої статті 284 Кримінального процесуального кодексу України і відповідне рішення набуло статусу остаточного (абз. 2 ч. 2 ст. 290 ЦПК України)»; 3) якщо такі доходи отримані від активів, що зазначені вище (абз. 3 ч. 2 ст. 290 ЦПК України) [14].

Конфіскація майна пов'язаних осіб може відбуватися і в разі, коли кримінальне провадження не закрито. Так, відповідно до п. 6-1 ч. 9 ст. 100 Кримінального процесуального кодексу України «майно (грошові кошти або інше майно, а також доходи від них) засудженого за вчинення корупційного злочину, легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, його пов'язаної особи конфіскується, якщо в суді не підтверджено законність підстав набуття прав на таке майно. Пов'язаними особами засудженого є юридичні особи, які при його сприянні отримали у власність чи користування зазначене майно. Якщо суд визнає відсутність законних підстав набуття прав на частину майна, то конфіскується ця частина майна засудженого, а у разі неможливості виділення такої частини – її вартість. У разі неможливості конфіскації майна, законність підстав набуття прав на яке не було підтверджено, на засудженого покладається обов'язок сплатити вартість такого майна» [15].

Також, відповідно до п. 6 ч. 9 ст. 100 КПК України «гроші, цінності та інше майно, що одержані фізичною або юридичною особою внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від нього, а також *майно, в яке їх було повністю або частково перетворено*, конфіскуються» [15].

Однак відмітимо, що спеціальна конфіскація та конфіскація майна юридичної особи, передбачені в КК України та КПК України є заходами кримінальної відповідальності та, відповідно є видами не цивільної, а кримінально-правової конфіскації.

Але зазначимо, що відповідно до абз. 1 ч. 9 ст. 100 КПК України «у разі закриття кримінального провадження слідчим або прокурором питання про спеціальну конфіскацію та долю речових доказів і документів вирішується ухвалою суду на підставі відповідного клопотання, яке розглядається згідно із статтями 171-174 цього Кодексу» [15], якими врегульовано питання клопотання про арешт майна (171), розгляду такого клопотання (172), вирішення питання про арешт майна (173) та його скасування (174). Відповідно до ч. 1 ст. 170 арешт майна застосовується, якщо воно є доказом кримінального правопорушення та підлягає спеціальній конфіскації у «підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, третіх осіб, конфіскації у юридичної особи, для забезпечення цивільного позову, стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди, можливої конфіскації майна» [15]. Отже, арешт майна може бути застосовано і з метою забезпечення цивільного позову в тому числі і з метою стягнення необґрунтованого майна в порядку, врегульованому ст. 190 ЦПК України, тобто шляхом застосування цивільної конфіскації.

Висновки. Отже, цивільну конфіскацію можна розглядати як спосіб примусового вилучення та припинення прав власності (інших майнових прав) в особи, засудженої за певний злочин, без такого засудження у випадках передбачених законодавством, а також у пов'язаних з нею фізичних та юридичних осіб, у державну власність

майна (активів, доходів), яке не стало предметом конфіскації і спеціальної конфіскації, ініційованих у межах кримінального провадження, та реалізованих відповідно до вироку, і щодо якого не доведено законності підстав (джерел) його набуття – «необґрунтованих активів». Стягнення необґрунтованих активів пов'язаних фізичних та юридичних осіб є формою прояву розширеної цивільної конфіскації, що накладається в судовому порядку поза межами кримінального провадження, із застосуванням принципу змальності сторін, за якого обґрунтування позову та доведення «пов'язаності» фізичної та/або юридичної особи з особою, уповноваженою на здійснення функцій держави чи місцевого самоврядування покладається на позивача – прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (в окремих випадках – прокурора Генеральної прокуратури України, який подає позов за дорученням Генерального прокурора), а тягар доведення законності активів покладено на таких фізичних/юридичних осіб. Однак, є відмінність в колі осіб, які визнаються пов'язаними. Так, *цивільна конфіскація може бути застосована до пов'язаних фізичних / юридичних осіб* в разі: 1) якщо різниця між їх вартістю і законними доходами особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у п'ятсот і більше разів перевищує розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на день набрання чинності зазначеним Законом, але не перевищує межу, встановлену статтею 368-5 Кримінального кодексу України; 2) якщо різниця між їх вартістю і законними доходами особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у п'ятсот і більше разів перевищує розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на день набрання чинності зазначеним Законом, а кримінальне провадження за статтю 368-5 Кримінального кодексу України, предметом злочину в якому були ці активи, закрите на підставі пунктів 3, 4, 5, 8, 10 частини першої статті 284 Кримінального процесуального кодексу України і відповідне рішення набуло статусу остаточного; 3) доходів, отриманих від активів, зазначених в абзацах другому та третьому цієї частини; а *конфіскація майна в як захід кримінально-правового характеру, застосовується* лише до майна юридичної особи як пов'язаної, а фізична особа пов'язаною не визнається. Таким чином, важливим залишається дослідження питання збалансованості такого підходу законодавця до кола суб'єктів, які визнаються пов'язаними, та володіють необґрунтованими активами, що одержані в результаті незаконного збагачення.

Список використаних джерел:

1. Конфіскація активів. Базельський інститут управління конфіскацією активів, 2007. URL: <http://rustakahpi.kemlu.go.id>
2. Ответственность юридических лиц за коррупционные правонарушения / Тильман Хоппе, Мартин Полэйн, Георгий Рупчев, Марк Лившиц, доктор Константино Грассо, Bright Line Law и Hughes Hubbard & Reed LLP. Совет Европы, 2021
3. Осадько А.С., Довгаль Ю.С. Механізми вдосконалення процедури цивільної конфіскації: деякі аспекти застосування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 62–65/ URL: http://www.lsej.org.ua/8_2020/16.pdf
4. Колотило О.О. Конфіскація поза межами кримінального переслідування (цивільна конфіскація): міжнародно-правовий аспект. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. Випуск 3. С. 81.
5. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text
6. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text
7. Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму, 2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_948#Text
8. Рамкове рішення Ради ЄС 2005/212/ЮВС від 24 лютого 2005 року про конфіскацію доходів, засобів і власності, одержаних злочинним шляхом. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_005-05#Text
9. Директива ЄС 2014/42/EU про замороження і конфіскацію засобів здійснення злочинів і доходів, набутих злочинним шляхом. URL:
10. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
11. Протокол 1 Конвенції Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод, Париж, 20.11.1952. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/file/text/96/f23689n529.pdf>
12. Антонюк О. Визнання активів необґрунтованими та їх витребування. *LexInform. Юридичні новини України*. URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/vyznannya-aktyviv-neobgruntovanymy-ta-yih-vytrebuvannya/>
13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів : Закон України № 263-IX від 31.10.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-20#Text>
14. Цивільний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/ed20220406#n8232>
15. Кримінальний процесуальний кодекс України 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n4786>